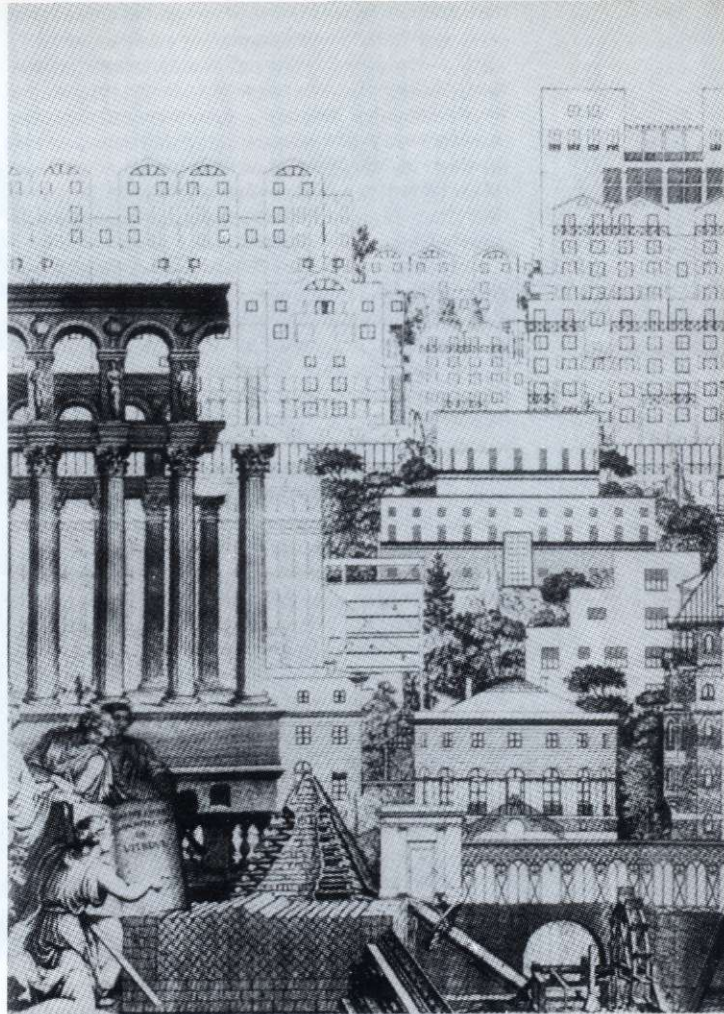

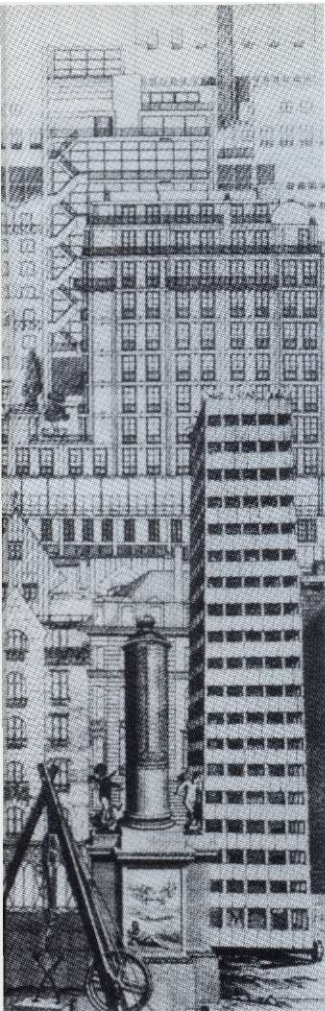
Geschiedenis, morfologie en architectonisch ontwerp

Bernard Huet is architect te Parijs en daarnaast directeur van de post-doctorale opleiding in 'stedelijke architectuur' van de architectuurschool van de Universiteit van Parijs. Hij is een van de grondleggers van de 'Parijse school' van stedelijke en architectonische analyse.

Groep TAU, collage, ode aan de conventionele ruimtelijke en vormcategorieën

Professor Frijhoff stelt in zijn bijdrage dat het collectieve geheugen materiële ondersteuning nodig heeft als basis voor de collectieve identiteit. Wij als architecten houden ons bezig met die materiële ondersteuning, met het analyseren van bestaande, en produceren van nieuwe vormen ter ondersteuning van een of andere stedelijke identiteit of de transformatie daarvan. Wij beschikken daarbij over verschillende soorten van materiële ondersteuning; stedelijke morfologie, gebouw-typen en wat we 'monumenten' noemen. Met opzet zet ik de monumenten op de laatste plaats, omdat voor de meeste mensen - toeristen, inwoners van de stad, maar ook ongelukkigerwijs architecten - de

Perifere situatie Berlijn

monumenten de enige sporen ter ondersteuning van het collectieve geheugen zijn. Ik ben echter van mening dat voor architecten die zich bezig houden met het bouwen in de stad juist de monumenten veel minder belangrijk zijn dan de gewone gebouw-typen en de meer subtiele transformaties die zich voltrekken in de stedelijke morfologie.

Het probleem is hoe we in concrete stedenbouwkundige en architectonische projecten om moeten gaan met het 'geheugen'. Een juist begrip daarvan is des te meer noodzakelijk omdat het refereren aan de geschiedenis in de mode is. Iedere architect - en we zien dat nu ook bij de ontwerpen voor de pleinen en het spoorwegtracé in Rotterdam - ver-

wijst op de een of andere manier naar het collectieve geheugen. Op een enkele uitzondering na zijn het voorstellen op de schaal van de stad als geheel. Elk vertelt een verhaal. Omdat ik Rotterdam niet zo goed ken, weet ik niet in hoeverre deze verhalen overeenstemmen met het verhaal van deze stad, met het collectieve geheugen van haar inwoners, of zelfs met het verhaal van de 'hef' of de betekenis van het spoorwegviaduct voor het collectieve geheugen.

'Roots'

De verschillen tussen de post-moderne of historiserende architecten en degenen die zich beschouwen als de erfgenamen van de moderne beweging, hebben geen betrekking op het verwijzen naar de geschiedenis, het geheugen, of de stad op zich. Dat doen ze allemaal. De verschillen hebben van doen met de manier waarop er naar oplossingen wordt gezocht voor het probleem van stad en geschiedenis.

Om te begrijpen waar deze richtingstrijd in de architectuur zijn oorsprong vindt, moeten we vijftien- of twintig jaar terug in de tijd. We keren terug naar het moment van de ideologische crisis die het gevolg was van het afscheid van de architectonische en stedenbouwkundige utopieën. Er gold een crisis van de zogenaamde moderne beweging; het moment waarop deze werd bijgezet in de geschiedenis en definitief

dood werd verklaard. De architecten hadden op dat moment dringend behoefte aan nieuwe openingen en in een ogenschijnlijk paradoxale beweging – die echter heel gebruikelijk is in de geschiedenis van de architectuur – zocht men het nieuwe begin in het verre verleden. Dat gebeurde in de eerste renaissance, daarna aan het eind van de achttiende eeuw, en als we nauwkeurig kijken naar het werk van mensen als Le Corbusier en Loos, zien we het zich ook aan het begin van deze eeuw voordoen. De reden voor deze beweging ligt in de noodzaak voor architecten om hun produktie te legitimeren.

Vijftiengintig jaar geleden ontstond in Italië, Spanje – niet in Frankrijk, want dat land was op dat moment volstrekt zonder cultuur – en in Groot-Brittannië een belangstelling voor de 'roots' van de architectuur, zowel in de tijd als in de ruimte. Men probeerde nieuwe, nog onbekende 'roots' te achterhalen. Om deze in de tijd te vinden, moest men vanzelfsprekend de geschiedenis onderzoeken. En niet alleen de architectuurgeschiedenis, maar vooral het moment waarop het concept van de architectuur ontstond. Wittkower en ook Tafuri publiceren in de eerste helft van de jaren zestig boeken waarin ze laten zien dat voor Brunelleschi de architectuur eenvoudigweg niet bestond. Op datzelfde moment werd de vraag gesteld naar de oorsprong van de moderne beweging.

Het samenvallen van deze twee vragen is iets dat mij intrigeert. Op dit moment kunnen we een enorme opleving waarnemen van het architectuur-historisch onderzoek. Het oprichten van architectuurmusea in verschillende landen is daarvan een teken. Dit onderzoek van de geschiedenis van de architectuur hield zich echter niet zozeer bezig met architectuur als wel met de noodzaak van het vinden van een plaatsbepaling van de huidige architectuur ten opzichte van de geschiedenis. Dat heeft niets te maken met historicisme, met stilistische referenties, met historische citaten, met imitatie, kopiëren of iets dergelijks. De belangrijke vraag is; hoe kan de architectuur van onze tijd geplaatst worden in de geschiedenis, en welke plaats heeft de geschiedenis in de architectuur van onze tijd? Architectuur vormt een getuige van onze tijd. Niet enkel echter van de tegenwoordige, maar van de totale tijd, zowel van het geheugen dat in de tegenwoordige tijd is opgenomen als van de potenties van de toekomst. Dat laatste is niet in de zin van een utopische visie – dat is volledig voorbij –, maar als een onderzoek naar de mogelijkheden om de werkelijkheid te veranderen: geschiedenis als de mogelijkheid tot transformatie.

De oplossing voor de 'crisis' werd vijftiengintig jaar geleden gevonden in het opnieuw doordenken van het project. Men wilde de 'roots' terugvinden in de ruimte. We moeten bedenken dat men zich er misschien niet van bewust was dat men deel uitmaakte van een beweging in Europa, maar nochtans was die er. Daarnaast bestond er op dat moment geen onderscheid meer tussen stad en landschap. In heel Europa, en wellicht in de gehele westerse wereld

bestaat geen platteland meer. Er bestaan nog slechts stedelijke fenomenen. De stad was dus het oriëntatiepunt voor deze beweging en niet alleen omdat de stad op dat moment werd bedreigd door verschillende stedenbouwkundige transformaties waardoor historische stadscentra werden vernietigd. Natuurlijk maakten veel architecten zich daar druk over. En meer nog over het falen van de moderne architectuur en stedenbouw om nieuwe steden te creëren, dat door het mislukken van de Britse New Towns en de Franse Villes Nouvelles schrijnend zichtbaar was geworden. De belangrijkste reden voor deze oriëntatie op de stad was echter dat de stad de enige plaats is waar een ontmoeting kan plaatsvinden met de geschiedenis. De stad werd opgevat als een produkt van de geschiedenis en als de plaats waar het historisch proces zich voltrekt. Deze beweging wilde ook deel uitmaken van die geschiedenis op de plaats waar deze zich voltrekt. Deze twee elementen, het besef van de geschiedenis en de analyse van de architectuur, brachten een verandering teweeg. Niet alleen in de manier waarop er naar architectuur werd gekeken, maar ook in de produktie van architectuur. En was veelal niet sprake van bewuste veranderingen, zelfs niet in de architectuuropleidingen. En op dit moment vormen deze twee concepten 'geschiedenis' en 'de stad' in de meeste architectuurscholen meer iets wat deel uitmaakt van de atmosfeer dan van het ontwerp-proces. Toch hebben ze voor de meeste architecten – al beseffen ze dat vaak niet – een wezenlijke verandering teweeg gebracht in de manier waarop men een project aanpakt.

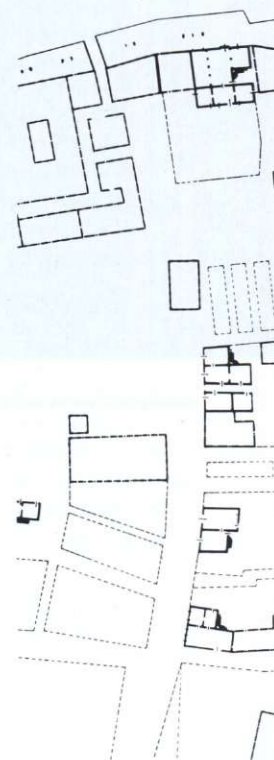
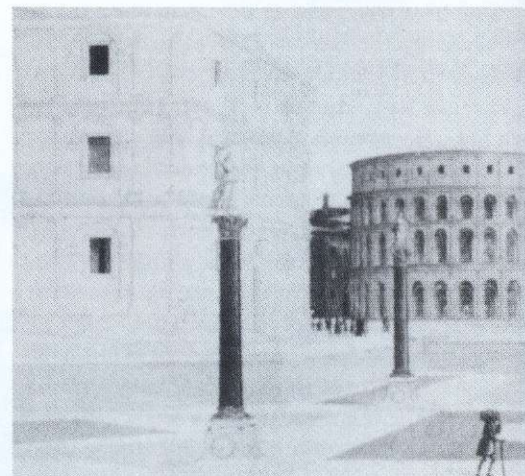
Als we deel willen nemen aan de geschiedenis, als we een betekenisvolle architectuur willen creëren die zich bedient van herinneringen om een nieuwe visie naar voren te brengen, dan is het de vraag welke informatie we nodig hebben en op welke wijze we die kunnen inbrengen in het ontwerpproces.

Analyse van de stad

De eerste vraag die dan beantwoord moet worden is: hoe moeten we de stad lezen? Het ligt misschien voor de hand te zeggen dat de stad zich laat lezen als tekst. Ik verwerp die opvatting. Ze komt te direct voort uit een literaire benadering van de stad, maar bovenal produceert ze onvermijdelijk een soort vervorming – intertextualisme – zich uitend in de modieuze wijze waarop met name de Franse filosoof Derrida in de VS furore maakt.

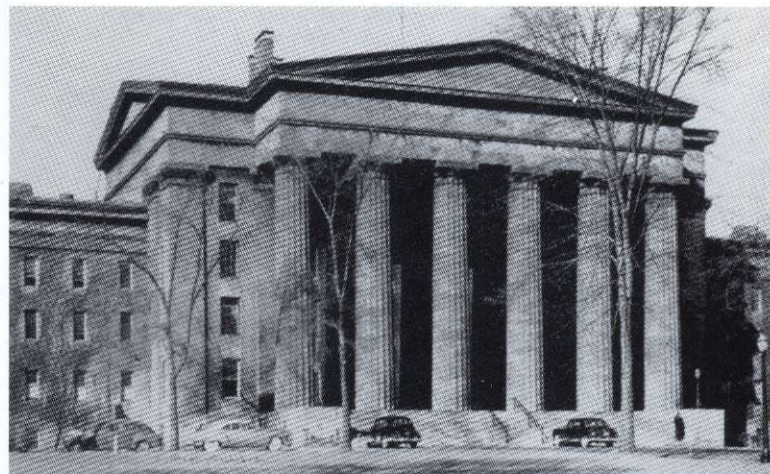
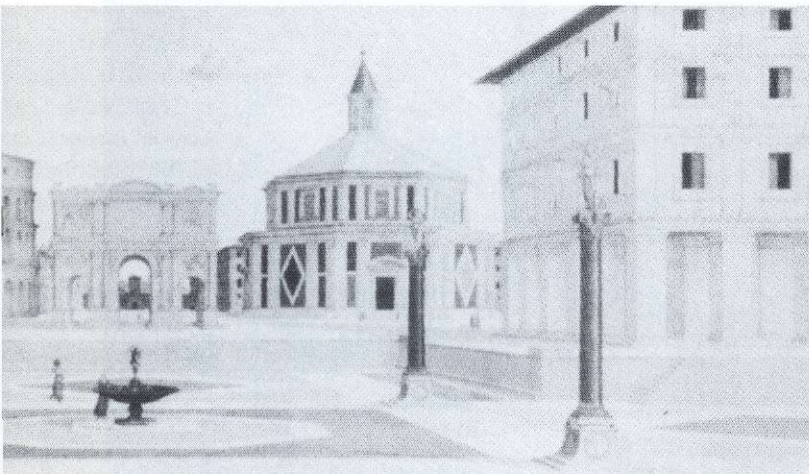
Volgens mij is dit een doodlopende weg. Architectuur heeft niets te maken met literatuur en kan in geen enkel opzicht als een tekst worden opgevat. Ditzelfde geldt voor de stad. De stad kan hooguit met een tekst worden vergeleken als voorwerp van onderzoek voor stadssociologen of historici, maar niet voor hen die zich op een of andere manier bezighouden met de stad als 'artefact'.

Je kunt de stad op uiteenlopende manieren analyseren. We maken nog steeds gebruik van hetzelfde type analyse dat nu bijna een eeuw geleden door ste-

debouwers en planners werd uitgevonden. Zij analyseerden de stad als een complex van systemen: het economisch systeem, het sociale systeem, het transportsysteem, het woningsysteem, enz. Daarbij verkeerden zij in de mening dat door deze systemen eenvoudig te superponeren opnieuw de stad zou kunnen ontstaan. Dit is op zichzelf geen vreemde gedachte. Het kan een hulpmiddel zijn om een vereenvoudigd idee van de stad te vormen.

Het ontastte pas toen dergelijke informatie die door functionele analyse was verkregen, op haar beurt werd gebruikt om nieuwe steden of stadsdelen te ontwerpen en te bouwen. De wederopbouw van Rotterdam lijkt mij hier een goed voorbeeld. Ik geloof dat er een nauw verband bestaat tussen de wijze waarop een verschijnsel wordt geanalyseerd en

Psychiatrische inrichting, Utica New York

Muratori, studie naar de groei van het stedelijk weefsel in San Bartolomini, Venetie 1959

de wijze waarop een object wordt geproduceerd. Daarom meen ik dat wij het type analyse dat we hanteren, en de visie die er aan ten grondslag ligt, volledig moeten transformeren. We moeten het idee van een stedelijk model verwerpen, en ophouden de stad te analyseren als een samenstelling van afzonderlijke en over elkaar heen gelegde systemen of gescheiden functies.

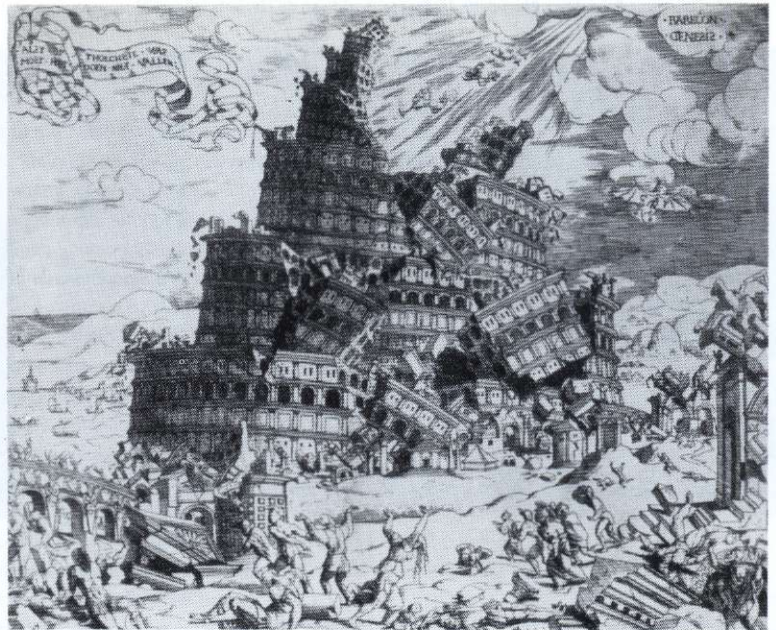
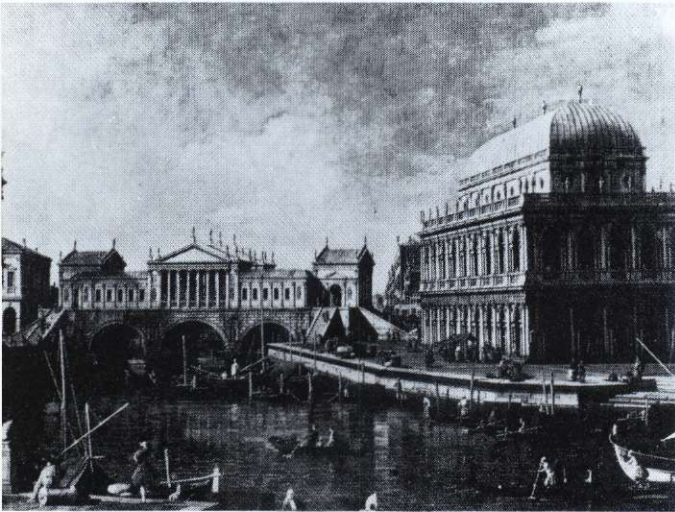
Maar is het dan legitiem om formalistisch te zijn, dat wil zeggen om te beginnen met de analyse van de stad als 'vorm'? Ja, zolang 'vorm' niet als materiële of als architectonische vorm wordt opgevat, zoals Rossi voorstelt. Deze opvatting leidt namelijk makkelijk tot de gedachte dat met architectuur alleen de ruimte van de stad kan worden gevormd. Spreken over (stedelijke) vorm betekent evenmin de ontken-

ning van de maatschappelijke en economische dimensies van de stad. Vorm daarentegen dient begrepen te worden als een complexe structuur, een echte betekenisstructuur waarin alle lagen kunnen worden aangetroffen die met het oude analytisch instrumentarium niet alleen werden onderscheiden maar ook gescheiden. De stad opvatten als vorm impliceert de erkenning van de zichtbare dimensie van de stedelijke ruimte en de aanvaarding dat de stedelijke ruimte is bezet met symbolische en hiërarchische waarden die onderscheid aanbrengen in de betekenis van haar architectuur. Met een dergelijke morfologische benadering kun je analyseren hoe steden, of beter nog hoe stadsdelen zijn geproduceerd. Het is op het ogenblik namelijk onmogelijk om de stad als totaliteit, als globaal fenomeen op te vatten.

Met dit type analyse is het mogelijk de mechanismen te bestuderen, die de fijnzinnige stapeling van verschillende lagen en hun wederkerige inwerking hebben veroorzaakt. Het wordt dan ook mogelijk de sporen te ontdekken die de verschillende opeenvolgende bewonings- en bebouwingstypen en wijzen van grondgebruik hebben nagelaten. En tenslotte kun je het probleem analyseren van de verhouding tussen monument, stedelijke context en typologieën, ofwel gebouw-typen.

Het 'gebouwtype' is een ideaalvorm. Het heeft niets te maken met de manier waarop we gewend zijn het gebouwde te analyseren. Het is een mentale vorm; als gebouw bestaat het niet. Ook in het gebouwtype kunnen we verschillende niveaus onderscheiden, zoals bouwwijze, gebruik, grondwaarde, economie, enz. Van groter belang is dat het inzicht kan verschaffen in de verschillende conventies, dat wil zeggen maatschappelijke en ruimtelijke conventies waarvan mensen zich bedienen om zichzelf te herkennen in de stad. Deze conventies komen tot uitdrukking in het burgerlijke woningtype, het arbeiderswoningtype of in de hiërarchie tussen openbare en particuliere gebouwen. De architect kan bewust of onbewust hiervan gebruik maken door er in zijn plannen naar te verwijzen. Zo kan hij iets van de werkelijkheid onthullen.

Hier kan ik nu de beroemde vraag herhalen die Loos zichzelf in 1903 stelde; namelijk of een huis een kunstwerk is. Loos beantwoordde deze vraag niet alleen ontkennend maar vond zelfs dat huis en kunstwerk volledig met elkaar in tegenspraak waren. Aan het slot van deze uiteenzetting vraagt hij zich af hoeveel kunst met architectuur te maken heeft. En zijn antwoord luidde: heel weinig. Hij heeft mijns inziens volstrekt gelijk. Wat mij vooral heeft beziggehouden is de vraag welk deel van architectuur tot kunst gerekend kon worden en welk deel niet. Onlangs pas ontdekte ik dat 'typologie' het deel van architectuur omvat dat geen kunst is.

Cornelis Antoniszoon (Teunissen), *Toren van Babel*, ets, gedateerd 1547

Projet urbain

De tweede vraag die ik aan de orde wil stellen is hoe het materiaal van het collectief geheugen in een architectonisch project kan worden aangewend. Naar mijn mening kan dat op drie manieren geschieden. De eerste is illegaal, namelijk als het materiaal van historische referenties wordt gebruikt om een individuele taal te ontwikkelen of om een nieuwe realiteit uit te vinden die aan het bestaande probeert te ontsnappen. Deze benadering levert geen enkele bijdrage aan de stad. De tweede benadering komt neer op het maken van een min of meer overwogen selectie uit het materiaal van het collectief geheugen, dat vervolgens wordt samengevoegd volgens het procedé van de 'collage'. De derde manier tenslotte behelst het gebruik van historisch materiaal door het volledig te transformeren in een nieuw produkt. Alleen een zorgvuldige analyse kan uitwijzen in hoeverre het oude is gebruikt om het nieuwe te verwekken. Dit procedé is gedurende de hele geschiedenis van de architectuur toegepast. Het is moeilijk te hanteren want het vereist een geweldige kennis.

De derde en laatste vraag die ik wil voorleggen, is de vraag hoe architecten actief kunnen bijdragen aan de totstandkoming van de stad en de stedelijke ruimte. Sinds 10 à 15 jaar wordt overal gesproken over 'projet urbain', 'stadsontwerp', 'stedelijke architectuur' en soortgelijke concepten. In Berlijn is een groot stedelijk project uitgevoerd - de IBA - met vele grote namen. Desondanks is het resultaat mijns inziens teleurstellend. Het heeft een aantal bijzondere architectonische produkten opgeleverd, maar geen stad. In ieder geval geen goede stad.

Wat ik mij nu afvraag is of het teleurstellende resultaat het gevolg is van de intenties of van de onmogelijkheid om tegenwoordig een goede stad te bouwen. Of stuiten we hier op een fundamenteel probleem dat achter deze vraag schuil gaat? Wat ik hier aansnijdt is namelijk de vraag of architectuur en stad verenigbaar zijn, of dat er tussen deze twee juist

een wezenlijke contradictie bestaat. Beschouwen we de aard van de stad, dan hebben we te maken met een collectief maatschappelijk produkt dat door conventies wordt bepaald en in wezen conservatief is. De stad is nooit revolutionair en neigt naar duurzaamheid en continuïteit. Haar tijd is die van de 'longue duree'; een term die is ontleend aan de beroemde Franse historicus F. Braudel. De geschiedenis van de stad is de geschiedenis van de 'longue duree', een trage geschiedenis waarin dingen slechts heel geleidelijk veranderen. Aan de andere kant wordt architectuur gedefinieerd als kunstwerk, uniek en individueel. Het is gebaseerd op uitzondering en niet op regels. Zoals het ieder kunstwerk betaamt, dient het revolutionair te zijn en is het onderworpen aan de dwang tot snelle verandering. Haar tijd en ruimte is fragmentarisch en discontinu. Het verandert met de wisseling van de machts- en krachtsverhoudingen, de mode en de maatschappelijke gebeurtenissen. Haar tijd is de tijd van 'korte duur'. De vraag dringt zich onontkoombaar op hoe onder deze omstandigheden de stad gemaakt kan worden met architectuur.

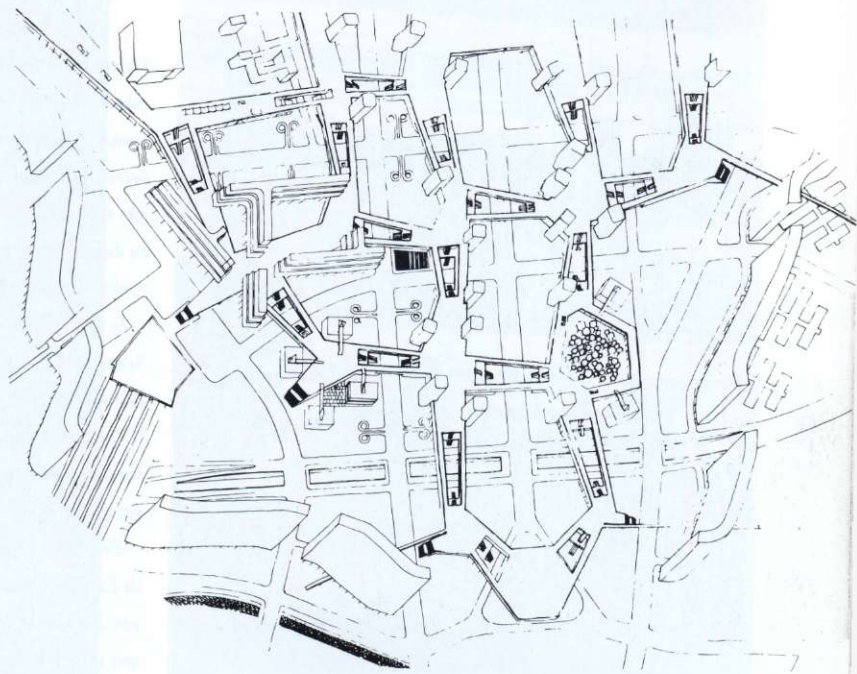
In feite is het probleem oeroud. Je treft het in de Bijbel al aan in het mythische verhaal over de toren van Babel. Maar je vindt het, nog voordat architectuur goed en wel is gedefinieerd, zelfs in een stad als Venetië. De Venetianen beschouwden hun stad als een echt meesterwerk en lieten dat prevaleren boven mooie revolutionaire architectuur. Het enige plan van de beroemde Venetiaanse architect Palladio dat is ontworpen voor het hart van de stad - de Rialto-brug - werd resoluut afgewezen omdat de Venetianen vonden dat dit plan het meest vitale deel van de stad bedreigde. Enerzijds kan architectuur de stad wellicht bedreigen, anderzijds levert een verzameling mooie gebouwen nog geen stad op.

Deze moeilijkheid vraagt om een verklaring. Hoe kan het samengaan van stad en architectuur worden verklaard? Dit wordt mogelijk gemaakt doordat er

een structuur bestaat die tussen beide komt: de structuur van het gebouwtype. Deze stelt in feite architectuur, en zelfs de meest revolutionaire architectuur, in staat aanwezig te zijn in de stad zonder deze te vernietigen. Er bestaat echter een tendens die van de architectuur verlangt dat zij de stad vervangt. Deze verwacht dat met architectuur de stad kan worden gebouwd. Aan het eind van de jaren vijftig is daartoe een poging gewaagd op het laatste CIAM-congres in Otterloo dat werd gewijd aan de stad. Op dit congres werd de stad aan de orde gesteld omdat men zeer ongelukkig was met de resultaten waartoe het Charter van Athene had geleid en de wijze waarop het was gebruikt bij de wederopbouw van de steden en de bouw van uitleggebieden in de periferie. Men was op zoek naar een ander type stad met een grotere complexiteit, met een menging van functies, die in zekere zin een werkelijke stad zou kunnen reproduceren. Om dit te bereiken, vond men de vorm van de architectonische megastructuur uit. Le Corbusier was hierin met zijn Unité d'Habitation in Marseilles voorgegaan. Hiermee werd een nieuwe dimensie aan de architectuur toegevoegd en de weg opengelegd voor één van haar meest hardnekkige afwijkingen: de vervanging van de stad door een architectonische megastructuur die in staat werd geacht alle stedelijke functies over te nemen en de stad te imiteren.

Het draaide - hoe kon het anders - op een volledige mislukking uit. Geen van de bedachte megazogenaamde 'continue straat' op de derde verdieping in het gebouw van Smithsons, of in dat van Tange, of in dat van Candilis, werkte niet. Waarom niet? Omdat het een nabootsing van de stad, maar geen werkelijke stad was. En ik ben bang dat de praktijk, die heden wordt aangeduid met termen als 'projet urbain', vaak op hetzelfde neer komt; namelijk op voorstellen om met architectonische middelen een stad tot stand te willen brengen.

A. & P. Smithon en Sigmund, project voor Berlijn, 1958

Candilis, Josic en Woods, detail prijsvraag universiteit Bochum, 1962

